

Bohdana Krysa

Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-2345-6789>

Буття як витривалість: барокова парадигма

Being as Endurance: A Baroque Paradigm

Abstract

The article outlines the problem of endurance in the baroque paradigm of being on the material of Ukrainian poetic texts from the 17th and 18th centuries. This is made from three perspectives: firstly, the questions which Ukrainian baroque authors ask, thus revealing their understanding of the meaning of human existence and human destiny; secondly, the ideas of metaphysics shall be considered, which became impulses for baroque thinking and appeared in re-actualized formulations of “eternal” questions, determining the nature of the modern reception of baroque; and thirdly, the projections of baroque symbols in the poetic thinking in the 20th and 21st centuries shall be analysed.

Keywords: baroque, being, existence, endurance, service, identity.

Проблеми буття належать до сфери метафізики – до „першої філософії”, за Арістотелем, чи до науки про Бога, за Томою Аквінським. Річ не в назві, а в тому, що для українського Бароко, сформованого на ідеях Об’явлення і текстах Святого Письма, спрямованість на сенс людського буття є визначальною ознакою. Власне, „світло віри”, яке стало „динамічним джерелом для суттєвих і змістових зрушень у філософії”¹, зближує барокових авторів

¹ A. Baumeister, *Toma Akvinskyi: Vstup do myslennia*, Dukh i litera, Kyiv 2012, s. 24.

з християнськими мислителями, а вже через них, у міру розвитку барокового дискурсу, з філософами античності.

Образ бджоли, із якою порівнював себе не один бароковий поет, був способом запевнити читача в цінності віршів, щільники яких заповнювалися мудрістю з різних писань. Характерна близькість літератури й філософії в епоху Бароко² часто нагадує калейдоскоп світових імен (як добре відомих, так і несподіваних), які, очевидно, мали викликати алюзії на події, вчинки, звички, себто виконувати передусім інструментальну функцію, впливаючи на барокову фактуру тексту.

Однак, окрім зовнішньої, так би мовити, функції можна простежити внутрішню присутність наскрізних, найчастіше „безіменних” ідей – від автора до автора, від коротких згадок до розлогих інтерпретацій, що засвідчують єдність українського барокового мислення, а на якомусь етапі стають маркантною ознакою індивідуального творчого світу. У руслі – від Віталія Дубенського до Григорія Сковороди – простежується, наприклад, ідея самопізнання³. Буває інакше: відома філософська концепція в інтерпретації українського автора асоціюється в літературній традиції, власне, з його іменем, як із іменем Кирила Транквіліона Ставровецького – наука про „вільну волю людини”, про перехід „від небуття до буття” чи про „зло як недостатність добра”.

А попри це, при помітному тяжінні літературного дискурсу до філософських означень, лише Кирило Транквіліон Ставровецький і Григорій Сковорода, крім віршів, викладали свої метафізичні роздуми в спеціальних трактатах, проєктуючи їх на весь авторський контекст. У цьому дискурсі відсутнє і саме поняття „буття”. Проте шкала порушених духовних і моральних цінностей помітно корелює з його сучасною семантикою. Міркування над Божественною субстанцією, над видимим і невидимим, над

² L. Ushkalov, *Literatura i filosofiia: doba ukrainskoho baroko*, Maidan, Kharkiv 2014.

³ Ibid., s. 20.

слідами Божої присутності і пошуком істини, над призначенням людини і таємницею Божого промислу, – це ті моменти, які співвідносяться з поняттями буття як сущого, буття – існування, буття самого по собі.

Важливо також пам'ятати, що йдеться не про метафізику різних періодів, а про метафізику й віршовані тексти, які науку про Божу Премудрість передають через емоції й почуття, через „розпалене серце”, усвідомлюючи свого читача в потребі дивитися на світ „очима розумної душі” (Кирило Ставровецький). Не менш важливий і стан авторської свідомості, сформований на переконанні, що ідеї та навіть способи їх висловлення належать тому, хто їх приймає. Риси такої свідомості дуже добре передає Іван Франко у передмові до „Мого Ізмарагду”, коли радить не шукати джерел своїх віршів: „Гай, гай! Ті джерела сотки, тисячі літ отворені і доступні кожному, і здоровому оку й шукати їх недалеко”⁴.

Утім, філософські ідеї також мають свою історію – вони розвиваються, повторюються, оновлюються. І цей безкінечний процес, доступний історикові філософії, через призму барокового вірша відкривається лише якоюсь мірою: інтерпретація поета часто нагадує рапсодію в Кантовому порівнянні, коли, на відміну від метафізики, „ніколи не знати, чи того, що маємо, вже досить, або чи і де ще може чогось не вистачати”⁵.

Певна річ, глибше осмислення значного метафізичного спектру українського віршування неминуче, так чи інакше, спрямовує до студій над метафізикою. Уже перші літературознавчі узагальнення в цьому плані приводять до вчення Томи Аквінського⁶. А сама можливість поглянути на той „горизонт природної раціональності”, який постає у його вченні⁷, переконує, що автори українських віршів орієнтувалися, власне, на раціональність

⁴ I. Franko, *Mii izmarahd. Peredmovia* [v:] *Tvory: u 50 t.*, t. 2, Naukova dumka, Kyiv 1976, s. 180.

⁵ I. Kant, *Prolegomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky, yaka zmozhe vystupaty yak nauka*, per. z nim. za red. Ivana Mirchuka, Miunkhen 2004, s. 183.

⁶ O. Yakovyna, *Metafizyka v poezii. Ukraina XVII stolittia*, Opillia, Lviv 2010, s. 37.

⁷ A. Baumeister, *Toma Akvinskyi: Vstup do myslennia*, Dukh i litera, Kyiv 2012.

Божого Задуму та на обов'язок кожного усвідомити себе як вершину творіння і дбати найперше про досконалість свого людського образу. Ця тенденція, разом із мотивом самопізнання, була визначальною впродовж століть, упливаючи як на рецепцію загального плану літератури, так і на рецепцію тих її представників, які вирізнялися характером і напругою праці над Божим Словом.

Перші дослідники цих текстів наприкінці XIX ст., а серед них і Франко, уже не мали такого досвіду віри, щоб сприймати „дидактичні”, „схоластичні”, „штучні” форми в дусі Сковороди, себто як „м'яшечки на Золото и шелуху для Слова Божія”⁸. Щоправда, траплялися промовисті винятки, наприклад, висновок Франка про епіграми о. Віталія, які закликають читачів до „праці, поздержливості і пильності, які накладає на них праведне життя” і „одвічальність, яку вони беруть на себе, стаючи на чільнім місці”, – це визнання обов'язку барокового автора⁹ у виразній раціональній тональності. Що більше, мотив „природної раціональності” звучить у віршах самого Франка, і не лише на „старі теми”, увиразнюючи його постать на широкому поетичному горизонті.

Повертаючись до історії інтерпретації барокових віршів, варто наголосити, що при всій увазі до них як до значних фактів літературного життя, дослідники так чи інакше акцентували увагу на ознаках, які не відповідали критеріям нової літератури – на мові, далекій від народної, на риторичності, що тамувала живе чуття, на формальній недосконалості. Так тривало до студій Дмитра Чижевського, якому і належить відкриття літератури Бароко, передусім у її віршованих формах.

Характерно, що таке відкриття резонує з оновленням метафізики в XX ст., зокрема в працях Мартіна Гайдеггера, з реактивізацією

⁸ H. Skovoroda, *Blazhennym byt legko* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Kharkiv 2010, s. 393.

⁹ I. Franko, *Zabutiy ukrainskyi virshopysets XVII viku* [v:] Ivan Franko, *Tvory: u 50 t.*, t. 31, Naukova dumka, Kyiv 1981, s. 164–165.

ідей Томи Аквінського, а вже у ХХІ ст., – із ґрунтовними українськими дослідженнями його філософії¹⁰, що так чи інакше резонує з осмисленням метафізики барокового тексту, зокрема з інтерпретацією проблем буття та способів їх вираження у віршах, які виконують функцію своєрідних знаків-маркерів на головних метафізичних маршрутах.

У цьому плані набувають особливого значення філософські ідеї Мартіна Гайдегґера, який стверджує, що саме запитування про сенс буття вже містить у собі цей сенс („Jedes Fragen ist ein Suchen. Jedes Suchen hat seine vorgängige Direktion aus dem Gesuchten her”¹¹), а спрямованість на буття визначає весь сутнісний устрій людського існування або людської екзистенції, коли метою є пізнання буття як такого¹². Власне кажучи, така спрямованість визначає і цілість барокової структури – віршованого циклу чи книги, що можна спостерегти на різних прикладах, не кажучи вже про твори й імена першого ряду.

У цьому контексті варто зазначити, що думку про справжність поета, котрий, як і справжній пророк чи філософ, здатний відкривати сутність буття, висловлюють у свій час і в своєму стилістичному оформленні і Григорій Сковорода¹³, і Мартін Гайдегґер¹⁴. Інша річ, що не раз цілі історичні епохи „виношують” справжніх поетів і філософів. Українське літературне Бароко і є, власне кажучи, епохою, коли людина послідовно й довго вчиться бути людиною Слова й запитувати про сенс буття.

Характерно, що в метафізичних студіях Мартіна Гайдегґера відлунюють ідеї „вічної філософії”, або науки про Божу Премудрість, яка дорогу поета трактує як дорогу Слова, що своїм початком і завершенням має Божественне джерело. Власне, тієї

¹⁰ Крім уже названої, також: А. Baumeister, *Bilia dzherel myslennia i buttia, Dukh i litera*, Kyiv 2012.

¹¹ М. Heidegger, *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1967, s. 1–5.

¹² Ibid., s. 7.

¹³ Н. Skovoroda, *Beseda, narechennaia Dvoe: o tom, chto blazhennym byt legko* [v:] Н. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 393.

¹⁴ М. Heidegger, *Einführung in Metaphysik*, Frankfurt am Main 1935, s. 162.

„вічної філософії”, яка увиразнює повноту духовних пошуків Григорія Сковороди¹⁵. Про це може свідчити розгортання Гайдеггерівської метафізики у просторові метафори – „дорога до мови” чи „мова як дім буття”, а особливо міркування про місце поезії, з якого піднімається хвиля, яка збурює слова у поетичність, бо якраз переконання, що ця хвиля так рідко залишає місце поезії, а її рух щоразу стає поверненням до потаємнішого витоку¹⁶, нагадує сквородинівське „Джерело Нетління”. І коли „мова мовить”¹⁷, і коли „глянути – увійти в мовчання”¹⁸, то можна впізнати нові прикмети того самого сюжету, в якому „письма бо убивает, а дух животворит”¹⁹.

У контексті метафізики, спрямованої на трансценденцію як на шлях до Трансцедентного, бароковий вірш виконує здебільшого прикладну функцію – пропонує перехід на той, на інший, мовляв Сковорода, берег Йордану. І навіть коли поет говорить „скромною мовою раціональної віри”²⁰, вірш стає емоційним ресурсом для читача в процесі усвідомлення причетності до Божественної дійсності та безпосереднього зв’язку між чуттєвим і надчуттєвим, видимим і невидимим.

Несподівані прослідки метафізичних ідей упізнаються з перспективи їх повніших проявлень в межах одного чи двох століть. І це насправді, „дивна наука! І обґрунтування людських знань впродовж тисячоліть, і ковчег Божого імені як шлях переходу по той бік людських слів і речей”²¹. А те, що дається в процесі тривалих роздумів, може відкритися в мить промовляння, бо

¹⁵ E. von Erdmann, *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794)*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2005, s. 282.

¹⁶ M. Haidegger, *Dorohoju do movy*, per. z nim. V. Kamianets, Litopys, Lviv 2007, s. 42.

¹⁷ Ibid., s. 39.

¹⁸ Ibid., s. 47.

¹⁹ H. Skovoroda, *SYMFONIIA, narechennaia Kniga Askhan* [v:] H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 302.

²⁰ I. Kant, *Prolegomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky...*, op. cit., s. 83.

²¹ A. Baumeister, *Toma Akvinskyi...*, s. 154.

„как только назвал, так вдруг и естетство дал”²². Бароковий досвід у цьому плані значний і багатогранний, він дозволяє спостерігати, як література використовує метафізичні методи та як інтерпретація філософських ідей відбивається на її питомих ознаках.

Перед таємницею Вічного Бога, у процесі самопізнання та в роздумах про сутність буття бароковий поет неминуче приходив до розуміння витривалості як головної умови узгодити свою дорогу та свої плани з Божим Задумом, щоб побачити на цій дорозі, у відповідь на свій труд і молитву, Божі сліди. Зрештою, така дорога знайома й поетам ХХ ст. „Будучина у Бога, у тебе – тільки труд”, – скаже Юрій Липа²³, якому, власне, і належить першість у відкритті барокових джерел української поезії²⁴.

Віршовані тексти різних періодів Бароко засвідчують, що проблема витривалості постає здебільшого в модусі служіння й у модусі сповнення, які завжди так чи інакше пов’язані між собою. Скажімо, і вірші Києво-Михайлівського збірника, що традиційно вважається частиною „Віршованого полемічного комплексу 80–90 рр. XVI ст.”, можуть видатися в цьому плані несподіваним і втішним прикладом. Останній наш переключ із Миколою Сулимою, немов ритуал тут-буття, відбувся через поле цього тексту, коли майже одночасно хтось із нас намагався дослідити метафізичні підвалини полемічного комплексу, а хтось – говорити на його основі про „війну з аріанством”²⁵. Насправді, ці вірші прочитуються на різних рівнях. Навіть аргументи з історії християнства, потрактовані як сліди Божої присутності, у процесі полемічного дискурсу не завжди надаються для пошуку сутності буття. Але в межовій ситуації аскези, почувши „с писанія истинную мову” народжується „духовний

²² Н. Skovoroda, *Razgovor, nazyvaemyi Alfavit, ili Bukvar Mira* [v:] Н. Skovoroda, *Povna akademychna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 678.

²³ Yu. Lypa, *Poeziia*, ukl. Y. Malaniuk, Toronto 1967, s. 13.

²⁴ Ibid.

²⁵ B. Krysa, *Metafizychni pidvalyny virshovanoho polemychnoho kompleksu 80–90-tykh rokiv XVI st.* [v:] „Slovo i chas”, 2022, № 1, s. 53.

рід” – „Веселися пустыни, ижес породила, / без болѣзни чада многии сплodiла”²⁶. А пустинник осягає перспективу самому зробитися книгою („превыше мирная содѣлайся книга”), щоб стати „близ Бога”²⁷ [виділення наше – Б. К.]

Проблема витривалості і в цьому, і в кожному іншому випадку вкладається насамперед в поняття служіння як бого-посвяченого життя, що має різні форми – працю священника, проповідника, учителя, князя, гетьмана, а понад усе – служіння Божому Слову. Незалежно від того, про кого пишуть барокові поети, про себе чи про інших, сенс людського існування як вибраного способу пізнання Істини має здебільшого теологічний характер. Мабуть, лише у „Євхаристиріоні” Софронія Почаського цей сенс прикладено до раціонального дискурсу щодо античності і християнства, філософії й теології²⁸.

Зважаючи на характер динамічного й драматичного часу, тему служіння часто доповнюють мотиви актуальності, досконалості та повноти сповнення людських намірів. Досить пригадати вірші Герасима Смотрицького, якими відкривається Острозька Біблія і в яких сутність буття співвідноситься насамперед з актуальністю її появи („во время рати потреба дати”) та з образом князя, „народженого згори”, – Костянтина Острозького²⁹.

Утім тут, в острозькому гурті, відбувся особливий акт: поет звертається до Бога з проханням зважити на його особистий творчий проєкт і додати „до поправки живота якого дня”, щоб здійснити задумане – „прочитати й учинити”³⁰. Ось у такій українській версії майже гайдеггерівського „*Sein und Zeit*” проявилось розуміння зв’язку сутності людського існування (тут-буття) із Вічним буттям.

²⁶ *Ukrainska poeziia. Kinets XVI – pochatok XVII st.*, upor. V. P. Kolosova, V. I. Krekoten, Naukova dumka, Kyiv 1978, s. 94.

²⁷ *Ibid.*, s. 96.

²⁸ A. Baumeister, *op. cit.*, s. 21–24.

²⁹ H. Smotrytskyi, *Zry siia znameniia kniazhate slavnaho* [v:] *Ukrainska poeziia...*, *op. cit.*, s. 61.

³⁰ D. Nalyvaiko, *Prozba chytelnykova o chas* [v:] *Ibid.*, s. 156–157.

Очевидно, різні форми служіння – пустельника-монаха і монаха, який залишається у світі, не кажучи вже про князя чи гетьмана, – мають свій ступінь буттєвої повноти й витривалості та відрізняються між собою так, як різні книги. Однак їх єднає джерело – усядиущий Бог і процес осягання неосягненної Божественної таємниці, як каже Кирило Транквіліон Ставровецький, у писаннях якого здійснено спробу розрізнення Божої дійсності та дійсності світу – із людської перспективи співтворця та сторожа свого Божого образу³¹.

Кожну з трьох книг цей автор трактував як чудесне проявлення Божої сили, своєрідний акт переходу, попри всі людські перешкоди, від дійсності (енергії) до можливості (динаміки). У такому метафізичному плані авторську впевненість у досконалості „Перла многоцінного”, очевидно, треба розуміти з погляду досконалості Першопринципу, а не „самохвальство” чи парадоксальний вияв барокового авторства, що не раз і згадувалося, і спростовувалося в дослідженнях різного часу.

Інший приклад витривалості – це образ Петра Конашевича-Сагайдачного у віршах Касіяна Саковича³², який засвідчує повноту співіснування того, що має бути в житті славного лицаря, і того, що було в житті ось цього гетьмана, – власне, відповідність субстанції й екзистенції. Навіть якщо таку відповідність закладено в жанровій програмі тексту, який говорить про завершене людське життя, то й тоді реальність людської постаті суттєво корегує проекцію тут-буття на екрані Божественної дійсності.

Очевидно, особливий рівень метафізичних переживань зумовлює саморецепція й самоусвідомлення Григорія Сковороди в його „Саду божественних пісень”, де витривалість на вибраній дорозі співвідноситься з можливістю принести Богові „днів своїх остатки”, себто найкращі здобутки всього життя. Якраз тут

³¹ K. Stavrovetskyi, *Zertsalo Bohoslovii*, Pochaiv 1618.

³² K. Sakovych, *Virshi na zhalosnyi pohreb zatsnoho rytsera Petra Konashevycha Sahaidachnoho...* [v:] *Ukrainska poeziia...*, op. cit., s. 322–337.

метафізика легко переходить у містичний екстаз, немов відкриваючи внутрішню споглядальну силу Творця біля самих джерел свого Творіння. Тоді з'являється „голосове повідомлення” про народження Ісуса Христа в людському серці – біблійний мотив, до якого після Сковороди поверталися лише ті українські поети, які наважилися наново народитися у Слові.

Очевидно, і віршовані, і філософські тексти Григорія Сковороди – це передусім оновлення досвіду читання й інтерпретації Святого Письма. Водночас якраз у його міркуваннях, на відміну від інших авторів українського Бароко, помітно розширюється спектр філософських означень, які корелюють з поняттями метафізичної сепарації (разом і окремо), метафізичної абстракції, з резолютивними та композитивними підходами та з розумінням форми, що нагадує Тому Аквінського, для якого буття є принципом, що актуалізує форму³³. Сучасна конкретизація першоумови такого процесу – „мислити форму (яка є актом) найвищою актуальністю в її власному плані буття й водночас потенційністю в іншому порядку”³⁴, дає розуміти цей „інший порядок” з огляду на функцію, яку барокова форма може виконувати поза планом власного буття, підтверджуючи свою парадоксальну тотожність до аналогічних переживань через кілька століть: ілюзорності світу і слави, життя і смерті, а понад усе – роздумів про безсмертя людської душі, яка шукає прихистку у слові поета, полеглого на українсько-російській війні:

Слава зганяє хвостом
застарілі кусючі амбіції.
Чеше хмарами роги,
замислюється над накоєним...
Все, що назвали життям, –
всього лиш обіцяна фікція³⁵.

³³ A. Baumeister, *op. cit.*, s. 245.

³⁴ Цит. за: *ibid.*

³⁵ V. Vakulenko, *Ya peretvoriuius. Shchodennyky okupatsii. Vybrani virshi*, Vivat, Kharkiv 2023, s. 74.

Якщо барокова епоха мала стати історичним випробуванням українського слова, щоб за нею прийшли поети, рівноправні зі справжніми філософами й пророками, то вони приходили з тими чи іншими розпізнавальними знаками української історії й українського слова. Трагічні події російсько-української війни як актуальне тут-буття виявили дивовижну потенційність барокової форми, закладену насамперед в сюжетах християнської історії. Про це свідчить збірка віршів „Імена, що залишилися” Олафа Клеменсена³⁶.

З послідовністю барокового поета, у циклі з двадцяти віршів – від Різдва Пресвятої Богородиці до Успіння (не кажучи вже про старозавітні й новозавітні алюзії в інших текстах) – автор відтворює сучасні аналогії християнських сюжетів у межових ситуаціях війни, в умовах нечуваного й немислимого, здається, протистояння добра і зла, правди і брехні, духа і тіла. І самі теми цих сюжетів взивають до людської витривалості, ставши способом відкрити сенс людської екзистенції. Характерно, що барокова стилістика в цьому „іншому порядку” актуалізується з такою виразністю, яка була недоступна бароковому поетові, бо саме збереження його стилістичного принципу в процесі „дослівного” перекладу на мову нових обставин, безпосередня заміна одних символів іншими при збереженні сюжетних колізій породжує насамперед особливе відчуття парадоксальності:

Со звіздою волсві
йдуть дорогою
і два танки самотні
прибилося до них замість ангелів
і солдати з сусіднього блокпоста забрили
звізду вгледівши
бетеериця з бетеереням
мордами добрими усміхаються і
Дитина в ящику з-під озброєнь...³⁷

³⁶ О. Klemensen, *Imena, shcho zalyshylysia*, Dukh i litera, Kyiv 2023.

³⁷ О. Klemensen, *Imena, shcho zalyshylysia...*, s. 6.

І водночас, попри всі пригоди, які витримують барокові образи, сенс той самий: Різдво відганяє смерть.

Барокові ключі лише на перший погляд дещо декоративні – вони несподівано швидко відчиняють внутрішній світ людського існування в час найбільших випробувань, стаючи дивною формою буття поза буттям чи пригадування буття. Тут і Водохреща (Богоявлення), коли „ангели привели немов діда під руки річку йордан / а може просто принесли синій клубок і розмотали мотузку ріки / і потече поміж тихих руїн з іще живими конаючими людьми мобілками / і словами на дні цих руїн”³⁸.

І якщо зі шостої пісні Сковороди зрозуміло, що в момент Богоявлення вперше настає та видима зміна, якій підлягає Боже творіння – небо й земля, морські безодні, що „согласно двинулися”, Йордан, який повернувся назад, ліси, які відкрили свої стежки, – то ця хрестоматійна картина передає залежність апокаліптичної ріки від „роси Духа”³⁹. Невипадково, очевидно, цю саму пісню співає переможне ангельське воїнство, врятувавши Матір-вдову та її дитя, у трактаті „Брань Архистратига Михаила со Сатаною о сем: Легко быть Благим”⁴⁰?

Певна річ, солдати, які „розмотали мотузку ріки”, теперішні ангели, мають перемогти. Хоч той, що у війську, знає: „а один слідом за Спасителем побіжить, аби побачити місце, де той живе...”⁴¹. Це мотив уже Страсної дороги, наскрізний, наприклад, у „Розмышляню о муцѣ Христа Спасителя нашего” Йоаникія Волковича (1631).

Зміщення мотивів чи прискорення подій – це також ознака актуалізації барокової форми поза її власним буттям, бо відразу – „Великдень”, який нагадує похорон і сходження до пекла:

Той хто тримав землю в руці покладений у печеру
на тому кінці

³⁸ Ibid., s. 8.

³⁹ H. Skovoroda, *Povna akademichna zbirka tvoriv*, op. cit., s. 56.

⁴⁰ Ibid., s. 836.

⁴¹ O. Klemensen, op. cit., s. 8.

міста
вірніше за містом
зійшов на дно неймовірно глибокої шахти
(останні-роки-туди-полонених-скидали-чорні-чорти-намальовані-
маркером-
на стінах-вокзалу-жуки
і нікому навіть на думку не спало вивести з шахти
Адама і Єву
узяти лляну тканину
і стерти чорних комах з потинькованих ангелом білих стін)...⁴²

Усе, що в дужках, – це, власне, форма, в якій виражено „інше” тут-буття. Сучасний поет менше подібний на бджолу, йому доступна та художня перспектива, для якої мова Бароко не може бути лише стилістичним засобом, бо в цій перспективі розуміння світу, людини й Бога, у пошуках джерел людської витривалості ця мова співвідноситься з універсальною парадигмою буття як із можливістю впізнати і зберегти в собі Божий образ.

References

- Baumeister A., *Bilia dzherel myslennia i buttia*, Dukh i litera, Kyiv 2012.
Baumeister A., *Toma Akvinskyi: Vstup do myslennia*, Dukh i litera, Kyiv 2012.
Franko I., *Mii izmarahd. Peredmovia* [v:] *Tvory: u 50 t.*, t. 2, Naukova dumka, Kyiv 1976, s. 179–181.
Franko I., *Zabutyi ukrainskyi virshopysets XVII viku* [v:] Ivan Franko, *Tvory: u 50 t.*, t. 31, Naukova dumka, Kyiv 1981, s. 156–172.
Haidegger M., *Dorohoiu do movy*, per. z nim. Volodymyr Kamianets, Litopys, Lviv 2007.
Heidegger M., *Einfurung in Metaphysik*, Frankfurt am Main 1935.
Heidegger M., *Sein und Zeit*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen 1967.
Kant I., *Prolegomeny do kozhnoi maibutnoi metafizyky, yaka zmozhe vystupaty yak nauka*, per. z nim. za red. Ivana Mirchuka, Miunkhen 2004.
Klemensen O., *Imena, shcho zalyshylysia*, Dukh i litera, Kyiv 2023.
Krysa B., *Metafizychni pidvalyny virshovanoho polemichnoho kompleksu 80–90-kh rokiv XVI st.* [v:] „Slovo i chas”, 2022, № 1, s. 52–68.

⁴² Ibid., s. 15.

- Lypa Yu., *Poeziia*, ukl. Ye. Malaniuk, Toronto 1967.
- Skovoroda H., *Povna akademichna zbirka tvoriv*, red. prof. L. Ushkalov, Maidan, Kharkiv 2011.
- Stavrovetskyi K., *Zertsalo Bohoslovii*, Pochaiv 1618.
- Ukrainska poeziia. Kinets XVI – pochatok XVII st.*, upor. V. P. Kolosova, V. I. Krekoten, Naukova dumka, Kyiv 1978.
- Ushkalov L., *Literatura i filosofii: doba ukrainskoho baroko*, Maidan, Kharkiv 2014.
- Vakulenko V., *Ya peretvoriuius. Shchodennyky okupatsii. Vybrani virshi*, Vivat, Kharkiv 2023.
- Von Erdmann E., *Unähnliche Ähnlichkeit. Die Onto-Poetik des ukrainischen Philosophen Hryhorij Skovoroda (1722–1794)*, Böhlau Verlag, Köln-Weimar-Wien 2005.
- Yakovyna O., *Metafizyka v poezii. Ukraina XVII stolittia*, Opillia, Lviv 2010.